

Voorwoord

In deze uitgave van de *Annalen van het Thijmgenootschap* wordt een fundamentele beschouwing van Thomas van Aquino (1225-1274) over waarheid in vertaling gepresenteerd en toegelicht. De afgelopen jaren zijn er vaker teksten van Thomas in de Annalenreeks verschenen, voor het laatst in 1998 over het onderwerp liefde en vriendschap (jaargang 86, aflevering 2). De eerdere uitgaven zijn over het algemeen gunstig ontvangen en hebben op bescheiden wijze bijgedragen aan de kennis van en belangstelling voor Thomas' denken onder een breder publiek. Wij zijn gelukkig dat de redactie van de *Annalen* onze overtuiging deelt dat het werk van Thomas nog steeds aandacht en bestudering verdient, en dat niet alleen binnen de beperkte kring van specialisten. Zowel door de Latijnse taal als door het technisch scholastiek karakter van zijn denken is het werk van Thomas moeilijk toegankelijk. De bedoeling van deze uitgave, zowel van de vertaling als van de begeleidende essays, is om de geïnteresseerde lezer kennis te laten maken met Thomas' uiteenzetting van het begrip waarheid, die uit wijsgerig oogpunt nog steeds bijzondere interesse verdient vanwege het fundamentele karakter van haar precieze en genuanceerde analyse.

Rudi te Velde

15 augustus

Inleiding bij de tekst van Thomas

Over het leven van Thomas van Aquino kunnen we kort zijn.¹ In 1224 wordt hij geboren als telg van het adellijk geslacht Aquino te Roccasecca dat in de buurt van Napels ligt. Tegen de wens van zijn ouders treedt hij in 1244 in bij de toen nog jonge orde van de dominicanen, bij wie studie en prediking centraal stonden. Hij studeert daarna theologie in Parijs en Keulen (bij Albertus de Grote). Van 1252 tot 1259 doceert hij theologie aan de universiteit van Parijs. Van 1259 tot 1268 verblijft hij in Italië (Napels, Orvieto, Rome, Viterbo), waarna hij van 1269 tot 1272 weer in Parijs doceert. In 1272 gaat hij weer naar Italië. Hij sterft in de morgen van 7 maart 1274 in de abdij van de cisterciënzers in Fossanova.

Thomas' werkzaamheid aan de belangrijkste Europese universiteit van zijn dagen valt samen met de periode waarin de traditionele christelijke theologie in het Latijnse Westen geconfronteerd werd met een toestroom van nieuwe teksten van de Grieks-Arabische wetenschap en filosofie, in het bijzonder het werk van de Griekse filosoof Aristoteles. Thomas zag het als zijn opgave om de spanningen tussen de traditionele christelijke theologie en het rationalisme van de Grieks-Arabische filosofie grondig te doordenken en de filosofie van Aristoteles vruchtbaar te maken

- 1 De standaard biografie van Thomas is J. Weisheipl, *Friar Thomas D'Aquino: His Life, Thought and Works*, Washington DC 1983. In de Nederlandse taal zijn de volgende inleidingen in het denken van Thomas beschikbaar: B. Delfgaauw, *Thomas van Aquino*, Wereldvenster, Bussum 1980 en B. Barendse, *Thomas*, Wereldvenster, Baarn 1968.

voor een nieuwe theologische synthese. In zijn korte leven heeft hij een ontzagwekkend groot oeuvre tot stand gebracht, waaronder talloze commentaren op geschriften van Aristoteles en twee grote theologische summae, de *Summa contra Gentiles* en de *Summa Theologiae*.

Toen hij in 1256 benoemd werd tot magister in de theologie aan de Parijse universiteit, begon hij daar zijn leeractiviteit met het houden van een serie academische disputaties over waarheid en aanverwante thema's, waarvan de schriftelijke redactie later gepubliceerd werd onder de titel *Quaestiones disputatae de veritate*. Het behoorde tot de voorgeschreven taken van de magister om op gezette tijden een dergelijke disputatie te houden voor studenten en gevorderde assistenten. Thomas heeft verscheidene van deze 'quaestiones disputatae' op zijn naam staan, o.a. over het kwaad (*De malo*), over de almacht Gods (*De potentia*), en ook dus een serie die genoemd is naar het onderwerp van de eerste quaestio: over waarheid. Zo'n serie 'quaestiones disputatae' bestaat uit meerdere *quaestiones*, ieder gewijd aan een specifiek onderwerp, die onderverdeeld zijn in een aantal artikelen (*articuli*) waarin de verschillende deelaspecten van het onderwerp behandeld worden.

De hier in vertaling gepresenteerde tekst van de eerste *quaestio* van de 'quaestiones disputatae de veritate' omvat in totaal twaalf artikelen die handelen over de definitie van waarheid, de orde van de predicering van 'waar', de eigenschappen van waarheid als eenheid, eeuwigheid en onveranderlijkheid, en tenslotte onwaarheid of valsheid. Ieder artikel vormt een afgeronde eenheid van behandeling. Overeenkomstig de praktijk van de academische disputatie opent ieder artikel, ingeleid met de formule 'videtur quod non' ('het schijnt van niet'), met een reeks van argumenten tegen de these. Deze argumenten of objecties pleiten in de regel tegen de stelling die de magister vervolgens als de zijne zal verdedigen en beargumenteren. De objecties maken deel uit van het debat van pro en contra, waarbij de relevante teksten uit de antieke wijsbegeerte en de chris-

telijke theologische traditie uitdrukkelijk betrokken worden. Het debat van zo'n disputatio is dus tevens een debat met de gezaghebbende bronnen uit de traditie, voorzover deze relevant zijn voor het onderwerp dat ter discussie staat. De reeks van argumenten wordt standaard afgesloten met een zogenaamd *sed contra* argument dat tot doel heeft de eigen positie van de magister te markeren, meestal met behulp van een goed gekozen citaat uit een van de gezaghebbende bronnen. Dan begint het eigenlijke gedeelte, het zogenaamde *corpus articuli*, waarin de magister de kwestie analyseert, verheldert en een eigen beredeneerde visie geeft. Tenslotte beantwoordt de magister de afzonderlijke objecties, die vaak aanleiding geven tot aanvullingen bij en nuanceringen van het hoofdbetoog.²

De belangrijkste auteurs waarmee Thomas in gesprek is in *De veritate* is aan de ene kant Aristoteles en aan de andere kant Augustinus en Anselmus. Aristoteles wordt ondermeer geciteerd uit zijn *Metaphysica* en *De anima*. Van hem neemt Thomas de gedachte over dat waarheid primair bestaat in het verstand. Augustinus is de belangrijkste autoriteit van de christelijke traditie van de Middeleeuwen, zeker ook als het gaat om het thema van de waarheid. Een van de teksten van Augustinus die Thomas veelvuldig citeert is de *Soliloquia*, waarin Augustinus met zichzelf (met zijn rede) in gesprek is over waarheid en de natuur van de geest. Augustinus staat in de platoonse traditie; waarheid duidt voor hem allereerst de transcendente waarheidsgrond aan van de tijdelijke en veranderlijke dingen. Plato's leer van de Ideeën duidt Augustinus om in termen van de christelijke God die de 'Onveranderlijke Waarheid' is van alle schepselen en die de menselijke geest verlicht (*illuminatio*) tot het kennen van de wezenlijke waarheid der dingen. Naast

- 2 De teksten van Thomas worden in de regel geciteerd volgens de nummering van de *quaestio* (q.) en *articulus* (a.), bijvoorbeeld *De ver.* q. 1, a. 1 ad 2 (het antwoord op de tweede objectie van artikel 1 van de eerste quaestio).

Augustinus is Anselmus (1033-1109), auteur van de *Dialogus de veritate*, een belangrijke bron van de 13de eeuwse scholastieke discussie over waarheid.³

Kenmerkend voor Thomas' benadering van de waarheidsvraag is dat hij het logische perspectief van Aristoteles – waarheid als eigenschap van kennis c.q. van uitspraken – wil verzoenen met het ontologische perspectief van de platoons-augustinse traditie – waarheid als intrinsieke eigenschap van het zijnde. Thomas neemt het middel-eeuwse adagium *ens et verum convertuntur* ('zijnde en waar zijn inwisselbaar') over en geeft er een zodanige nieuwe interpretatie aan dat het logische gezichtspunt van Aristoteles erin verdisconteerd kan worden.

De hier in vertaling gepresenteerde tekst stamt uit de beginperiode van Thomas' academische werkzaamheid. Later, in zijn *Summa Theologiae*, heeft hij zich nogmaals over het onderwerp waarheid gebogen. Tussen beide teksten bestaan geen inhoudelijke verschillen van belang.⁴ De tekst uit de *Summa Theologiae* (I, q. 16+17) is beknopter en de formuleringen zijn hier wellicht wat trefzekerder dan in *De veritate*, maar daar staat tegenover dat de tekst van *De veritate* het belangrijke artikel over de leer van de transcendentia (het ene, het ware, het goede) bevat en daarnaast een groter aantal argumenten pro en contra heeft. De discussie in *De veritate* is breder en uitvoeriger, terwijl de

- 3 Voor een overzicht van de 13de-eeuwse discussie over waarheid verwijs ik naar de inleiding van mijn vertaling van Thomas' tekst over waarheid uit de *Summa Theologiae: Thomas van Aquino: over waarheid en onwaarheid*, Kok Agora, Kampen 1988. Van Anselmus' *De veritate* bestaat een Nederlandse vertaling: *Anselmus van Canterbury: Over waarheid*. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door Arjo Vanderjagt, Kok Agora, Kampen 1990.
- 4 Voor een andere visie, zie Lawrence Dewan, 'Is Truth a Transcendental for St. Thomas Aquinas?', in: *Nova et Vetera*, English Edition, vol. 2, no. 1 (2004), 1-20.

tekst uit de *Summa* zich beperkt tot de hoofdzaken. Van de vele objecties in de *De veritate*-tekst zijn in de vertaling alleen de belangrijkste opgenomen. De nummering is gehandhaafd zodat duidelijk wordt welke argumenten weggelaten zijn. Het centrale middenstuk van ieder artikel (*corpus articuli*) is echter wel telkens in zijn geheel vertaald.

De vertaling is gebaseerd op de kritische uitgave (Leoni-na) van het verzameld werk van Thomas: S. Thomae de Aquino Opera Omnia, iussu Leonis XIII P.M. edita, Tomus XXII, Quaestiones disputatae de veritate, Volumen I, Fasc. 2, Qq. 1-7., Rome 1970. Bij de vertaling is gebruik gemaakt van de recente Duitse vertaling van Zimmermann: *Thomas von Aquin: Von der Wahrheit – De veritate q.1*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1986. Er bestaat ook een complete Engelse vertaling van *De veritate: Truth*. St. Thomas Aquinas, Translated by R.W. Mulligan, Chicago 1952.

Het scholastieke Latijn van Thomas stelt de vertaler voor veel moeilijkheden. Zijn gebruik van het Latijn is zeer geformaliseerd en gereduceerd tot een bijna stenografische kunsttaal die geheel in dienst staat van de precieze uitdrukking van de begrippelijke gedachtegang. Thomas vereenzelvigd zich geheel met zijn rol van *magister* die het onderwerp zo zakelijk mogelijk behandelt binnen een min of meer voorgegeven kader van argumenten, vraagstellingen, definities en distincties, die hij met zijn academisch publiek deelt. In de vertaling is er voor gekozen de constructie van de zinnen en de logische opbouw van de tekst zo precies mogelijk weer te geven, ook al verkrijgt het resultaat daardoor iets stugs en moeizaams. De vertaling van een aantal belangrijke termen vraagt om een korte toelichting. Thomas spreekt veelvuldig van *ens*, het tegenwoordig deelwoord van het werkwoord ‘esse’, wat afwisselend vertaald is met ‘zijnde’ of ‘het zijnde’, soms met aanhalingstekens (als het uitdrukkelijk om het formele begrip gaat) soms zonder aanhalingstekens. De term *verum* kan

zowel 'waar' (predikaat) betekenen als ook 'het ware' ('dat wat waar is'). Evenals bij 'het zijnde' wordt ook bij 'het ware' telkens de vraag gesteld waarin het 'gevonden' wordt, 'in' het verstand of 'in' de dingen. Het 'in' wordt hier niet in ruimtelijke zin bedoeld maar in de zin van het geëigende subject waaraan waarheid toekomt. Logische formuleringen ('prediceren', 'zeggen van') worden afgewisseld met ontologische formuleringen ('toekomen aan', 'aanwezig zijn in').

Thomas kent een bijzonder gedifferentieerd vocabulaire ter karakterisering van de waarheidsrelatie. Deze relatie tussen het verstand en de werkelijkheid omschrijft hij met termen als *convenientia* (vertaald met 'overeenkomst'), *concordia* (lett. 'eendracht', in de zin van een verhouding tussen twee polen die op elkaar afgestemd zijn of passend zijn gemaakt, vertaald met 'beantwoording'), *conformitas* ('gelijkvormigheid') en vooral *adaequatio*, standaard vertaald met 'overeenstemming'. De Latijnse term is geconstrueerd uit 'ad', wat een beweging van toenadering aanduidt, en 'aequare', wat 'gelijkmaken' betekent. Waarheid is een relatie tussen twee termen die aan elkaar gelijk gemaakt zijn. Op enkele plaatsen is gekozen voor de vertaling 'gelijk maken'. De term *res* (waar ons woord 'realiteit' van afkomstig is) is standaard vertaald met 'ding', soms met 'zaak'.

Een vertaling is altijd gebrekkig en is zeker in het geval van een scholastieke filosofische tekst niet voldoende om de gedachtegang van de originele tekst geheel duidelijk en transparant te maken. Om de lezer behulpzaam te zijn is voorafgaande aan ieder artikel een samenvatting van de argumentatie opgenomen. Daarnaast bevat dit boek enkele bijdragen van deskundigen en in Thomas geïnteresseerde filosofen die tot doel hebben verschillende onderwerpen uit de tekst te verhelderen en ze te situeren in een bredere filosofische of historische context.

LITERATUUR:

Teksten van Thomas in Nederlandse vertaling:

Vruchtbaar Woord. Wijsgerige beschouwingen bij een theologische tekst van Thomas van Aquino (Summa contra Gentiles I v, hfd. II), Rudi te Velde (red.), Universitaire Pers Leuven, 1990.

Over God spreken. Een tekst van Thomas van Aquino uit de Summa Theologiae, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door dr. H.W.M. Rikhof, Meinema, Delft 1988.

De deugden van de mens. Thomas van Aquino: De virtutibus in communi. R.A. te Velde (red.), (Annalen van het Thijmgenootschap) Ambo, Baarn 1995.

Thomas over goed en kwaad. Rudi te Velde (red.), (Annalen van het Thijmgenootschap) Ambo, Baarn 1993.

Over liefde en liefde. *Beschouwingen over de liefde* (amor, amicitia, caritas) volgens Thomas van Aquino. R.A. te Velde (red.), (Annalen van het Thijmgenootschap), Valkhof Pers, Nijmegen 1998.

Thomas van Aquino: Metafysica tussen ervaring en transcendentie. Teksten over de metafysica als wetenschapsvorm, ingeleid, vertaald en geannoteerd door Rudi te Velde, Kok Agora, Kampen 1994.

Thomas van Aquino: Over de wet (S.Th. I-II, qq. 90-97). Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door M.A.J.M Buijsen, Ambo, Baarn 1996.

Thomas van Aquino: Over het zijnde en het wezen. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door prof. dr. B. Delfgauw, Kok Agora, Kampen 1986.

Thomas van Aquino: Over waarheid en onwaarheid. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door drs. R.A. te Velde, Kok Agora, Kampen, 1988.

Voor meer informatie over teksten en uitgaven van Thomas zij verwezen naar de website van het Thomas Instituut te Utrecht: www.thomasinstituut.org.

Er bestaat veel literatuur over het waarheidsbegrip van Thomas van Aquino. Voor verdere studie worden hier enkele titels vermeld:

- M. Baumgartner, 'Zum thomistischen Wahrheitsbegriff', Festschrift Cl. Baeumker, Münster 1913, p. 241-260.
- R.J. Mc Call, 'St. Thomas on Ontological Truth', *New Scholasticism* XII, 1938, p. 9-29.
- Ch. Boyer, 'Le sens d'un texte de St. Thomas : *De ver.*, I, a. 9', in: *Gregorianum*, v (1924), 424-443.
- J. Vande Wiele, 'De ontologische waarheid. Historische en kritische beschouwingen', in: *Tijdschrift voor Philosophie*, 21 (1959), p. 387-464.
- J. Pieper, *Wahrheit der Dinge*, München 1966⁴.
- Ad Vennix, *Wat is waarheid? De virtus quaestionis in het licht van Thomas van Aquino*, Damon, Best 1998.
- Jan Aertsen, *Medieval Philosophy and the Transcendentals. The Case of Thomas Aquinas*, Leiden/New York/Köln 1996.
- , *Middeleeuwse Beschouwingen over Waarheid: Adaequatio rei et intellectus*, Amsterdam, 1984.
- , 'Truth as Transcendental in Thomas Aquinas', in: *Topoi*, 11 (1992), p. 159-171.
- P. Hoenen, *La théorie du jugement d'après St. Thomas d'Aquin*, Rome 1953.
- C.A. Schoonbrood, 'Waarheid en waarheidstheorieën', in: *Tijdschrift voor Filosofie*, 27 (1965), p. 211-232.
- H. Seidl, 'Bemerkungen zu Erkenntnis als Massverhältnis bei Aristoteles und Thomas von Aquin', in: *Mensura-Mass, Zahl, Zahlensymbolik im Mittelalter* (Miscellanea mediaevalia, Bd. 16/1), hrsg. von A. Zimmermann, Berlin/New York 1983, p. 32-42.
- J. F. Wippel, 'Truth in Thomas Aquinas', in: *The Review of Metaphysics*, 43 (1989), p. 295-326, 543-567.
- L. Dewan, 'Is truth a Transcendental for St. Thomas Aquinas?', in: *Nova et Vetera*, English Edition, vol. 2, no. 1 (2004), p. 1-20.
- Rudi te Velde, 'Die Differenz in der Beziehung zwischen

Wahrheit und Sein. Thomas' Kritik am augustinischen Wahrheitsverständnis', in: *Die Logik des Transzendentalen. Festschrift für Jan A. Aertsen zum 65. Geburtstag*, hrsg. von Martin Pickavé, Berlin/New York, 2003, p. 179-197.